

חיים בהשוואה: המשבר המשטרי בישראל בעיני פליטי הדיקטטורה הרוסית

יוליה לרנר וורברה פרטר*

תקציר. כיצד תופסים מהגרים טריים מרוסיה את השינוי המשטרי בישראל, והאם הם לוקחים חלק בפעולות המחאה? במאמר זה אנחנו מציגות תובנות ראשונות מתוך מחקר על מה שאנו מכנות "חיים בהשוואה", ומראות כיצד אנשים ממעמד הביניים שעזבו את המשטר האוטוריטרי של ולדימיר פוטין נחשפים לממדים מדכאים של החיים הפוליטיים בישראל. בהגעתם בזכות השיבה למולדת האתנו־לאומית, רובם תופסים את ישראל כמדינה חופשית ודמוקרטית המהווה עבורם בית חלופי לדיקטטורה; לרוב הם מתעלמים מהכיבוש הישראלי ואינם מכירים את המתחים העמוקים בחברה בישראל. אולם הסמיכות בין הפלישה הרוסית לאוקראינה ובין ההפיכה המשטרית בישראל יוצרת דינמיקה של השוואת תהליכים וחוויות אישיות, ומבהירה ומחדדת את העדשה הפרשנית ואת התודעה הפוליטית. עבודת ההשוואה הזאת מלמדת כיצד לצד התמקמות מעמדית בחברה החדשה, חוויית ההגירה והזרות מזמנת תהליך של התמקמות ביקורתית במרחב הפוליטי.

בחורף 2021 החלו בישראל, כמו במדינות רבות שבהן יש נוכחות בולטת של פזורה פוסט־סובייטית, פעולות מחאה המוניות נגד משטרו של ולדימיר פוטין. הטריגר למחאה זו היה מעצרו של מנהיג האופוזיציה הרוסית אלכסיי נבלני מייד עם חזרתו לרוסיה, אחרי ניסיון כושל של השלטון להרעיל אותו. ב־23 בינואר הפגינו כאלפיים איש ברחובות תל אביב וכאלף איש בחיפה. אחת המשתתפות, נטליה – אישה בשנות השלושים לחייה שהיגרה ארצה לפני כמה שנים – ניסחה את חוויית המחאה שלה במקום החדש, בהשוואה למקום הישן, באופן שחזר ועלה בשיחות עם מפגינים רבים אחרים: "זו הייתה חוויה ממש מאלפת. העובדה שאני בפעולת מחאה ואף אחד לא הולך להרביץ לי, ואני בכלל לא חוששת. זו הייתה מחאה של אדם בריא וחופשי".

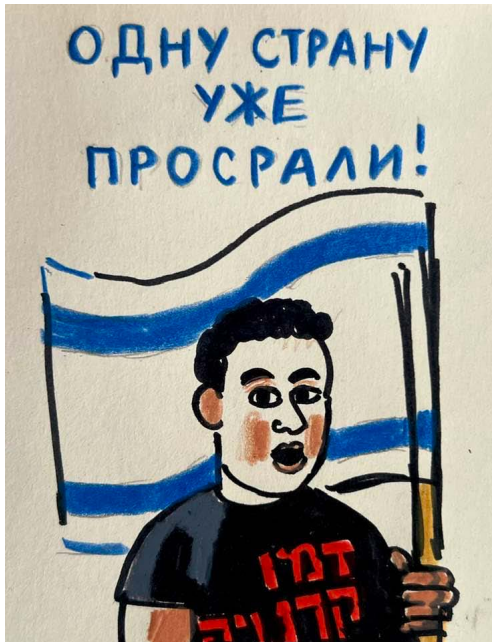
כעבור כשנתיים, ב־1 במרץ 2023, יום שבו מפגינים נגד ההפיכה המשטרית בישראל התעמתו עם המשטרה, צייץ אחד הבלוגרים הפופולריים ברשת הישראלית הדוברת רוסית בנימה של אירוניה עצמית המוכרת היטב בשיח הפוסט־סובייטי, "נראה שהריכוז של רוסים ובלארוסים בישראל נהיה כה גדול עד שהמשטרה התחילה לכסח את האם־אמא של המפגינים". אמירה זו הקבילה בין הדיכוי האלים של המחאה נגד המשטרים ברוסיה

* ד"ר יוליה לרנר, המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב וורברה פרטר, דוקטורנטית במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב

ובלארוס, והמלחמה היזומה נגד אוקראינה, ובין גל המחאה נגד ההפיכה המשפטית בישראל. היא הפכה את המהגרים משם לישראל לחוליה מקשרת בין שני אירועי האלימות המדינתית וההתנגדות כלפיה, וחוללה התקה של הסובייקט האזרחי בזמן ובמרחב. בין שתי נקודות המחאה האלה מפרידות שנתיים שבהן זעזעה המלחמה באוקראינה תפיסות, עמדות וזהויות של רבים, ובמהלכן עסקו מהגרים טריים מרוסיה של פוטין בפענוח החברה והמערכת הפוליטית בישראל.

במאמר זה נתמקד במשמעויות של הסמיכות המתקיימת בחוויה ובתודעה האזרחית של מהגרים טריים דוברי רוסית בישראל בין תמורות במשטר ברוסיה, בהקשר של הפלישה לאוקראינה, ובין תמורות במשטר בישראל והמשבר הלאומי המתחולל בעקבותיהן. נבחן את השיח ואת הפעולה ציבורית של מהגרים דוברי רוסית שהגיעו ארצה בעשור האחרון, לאחר התבססות משטרו האוטוריטרי של פוטין וסיפוח חצי האי קרים ב־2014, ובמיוחד במהלך השנה הארוכה של המלחמה באוקראינה. מדובר באזרחי ישראל מתוקף חוק השבות, אולם בפועל חלקם שוהים בישראל באופן זמני וחלקם פליטים פוליטיים.

רבים מהם שתיארו את הגירתם כציאה מדיקטטורה פוטיניסטית ומעבר למדינה דמוקרטית וחופשית מצאו עצמם "חיים בהשוואה". נציג את הדינמיקה של השוואה זו בעיני המהגרים מרוסיה – מעיוורון, סירוב ודחייה של ההקבלה בין שתי המדינות ועד לאימוצה וגיוסה. כפי שנראה, המהגרים עורכים השוואה של חוויות החיים במשטר כוחני ובשפע כלכלי, של מצבי הכיבוש, של תביעות לקונפורמיזם במשטר האתנו־לאומי בישראל לעומת התנופה של פטריטיזם רוסי עכשווי, של תפקוד התעמולה והמשפט – השוואה בין החיים האזרחיים בשתי הארצות. כך נחשוף את האופן שבו מתעצב המבט האזרחי של

איור 1. איור של זויה צ'רקסקי למחאה בישראל

המהגרים החדשים מתוך פרשנותם האישית וקבוצתית, ובעיקר מתוך עיצוב מיצובם החברתי, המעמדי והאתני, ובאמצעות תרגום המושגים הפוליטיים מארץ המוצא למקום החיים החדש. ביטוי מובהק לתרגום ניכר בשלט ברוסית שהופיע לאחרונה בהפגנות המחאה ועליו הכיתוב "одну страну уже просрали" (איור 1), שפירושו "מדינה אחת כבר הלכה לנו פארש". הביטוי הרוסי המקורי קשה לתרגום, הוא גס ודרמטי יותר, ובמקור מתייחס לנפילתה של ברית המועצות ומה שבא בעקבותיה: "איזו אחלה מדינה התחברנה". תרגום כזה של אובדן השייכות "של שם" לאובדן הפוטנציאלי הנוסף "של כאן" הוא כשלעצמו תוצר

עבודה אזרחית של השוואה. במאמר נתייחס לרגעים שמכוננים את הדינמיקה של הקבלה וההשוואה בין תמורות במשטרים בישראל וברוסיה: הגירה לישראל המצטיירת כמדינה ההפוכה מהמשטר שעזבו, חוויות של אלימות בישראל, האירוע המכונן של הפלישה הרוסית לאוקראינה, התנסות בבחירות ותחילת ההפיכה המשטרית בישראל.

טשטוש הראייה: ה"עלייה של פוטין" בין דיקטטורה לחופש

הסוגיה הראשונה שנרצה להתעכב עליה היא גישתה האזרחית-פוליטית של קבוצת העולים המכונה בישראל "העלייה של פוטין", שנציגה יצאו להפגנות מחאה ותמיכה באיש האופוזיציה נבלני הכלוא ברוסיה. הצטרפנו לאנשי הקבוצה בהפגנות בחורף 2021, ראינו אותם ועקבנו אחרי השיח שלהם ברשתות.¹ "העלייה של פוטין" היא הכינוי שניתן בזירה הציבורית הישראלית למי שהיגרו מרוסיה בעשור השני של שנות האלפיים, שהגירתם קשורה במתח עם משטר פוטין – בין שמדובר בדיכויים וברדיפות ממש ובין שמדובר באי-נוחות כללית מחיים בסביבה שנתונה לצנזורה ולדיקטטורה. הטריגר העיקרי להגירתם היה כאמור סיפוח חצי האי קרים. רובם המוחלט משתייכים למעמד הביניים הרוסי החדש מהערים הגדולות והמפותחות ביותר, והם בעלי הון תרבותי גבוה והביטוס של "איכות חיים" המתבטאים הן בתרבות צריכה ושימוש במדיה, הן בתפיסות ליברליות של זכויות הפרט. מבחינה מקצועית בולטים בקרבם אנשי הייטק ומדעים ובעלי מקצועות ליברליים ויצירתיים – עיתונאיות, סופרים, משוררים ואמניות (Lerner & Preter, 2023). במשטרים אוטוריטריים, מעמד ביניים חדש מתאפיין באמביוולנטיות ביחסו כלפי המדינה: הסטטוס, המשאבים וסטנדרט החיים שלו תלויים במשטר ובתרבות הצרכנית שזה מעודד, אבל המשטר גם מאיים על רווחתו (Van Hear, 2014). רוב מעמד הביניים ברוסיה מועסק בסקטור הציבורי ואינו מהווה עוגן לדמוקרטיה (Mareeva & Ross, 2020). אך חלק אחר של הקבוצה המעמדית הזאת, בדרך כלל אנשי המקצועות החופשיים והמועסקים בסקטור הפרטי, רואה בעמדות ליברליות חלק מהותי מזהותו החברתית-מעמדית. קולותיהם של אלה נשמעים בישראל ביתר שאת במרחב הדיגיטלי של "העלייה של פוטין".

במאי 2021 ראינו אנשים מקבוצה זו בהקשר של האירועים האלימים בערים המעורבות ומבצע שומר החומות. המהגרים החדשים התנסו לראשונה בישיבה במקלטים במדינה החופשית ונחשפו לאלימות סימבולית ופיזית עמוק בתוך המרחב הישראלי. במרחב הדובר רוסית התקיים אז דיון פוליטי ער. בראיונות איתם התבלטה חוויה רבת עוצמה של המציאות האלימה בישראל. המרואיינים סיפרו על פחדים וחרדות, אבל גם על התפעלות מהישראלים המקומיים שהתמודדו עם המצב באומץ וברוגע ולא נתקפו בהלה בעת הפצצות. עם זאת, אף שהפנינו למרואיינים שאלות בנוגע לסכסוך, לפלסטנים ולשטחים, השיחה על המצב הפוליטי בישראל לא התפתחה. מאשה, שחקנית וסטנדאפיסטית, מהרי אורל במוצאה, שהגיעה לישראל ממוסקבה כמה שנים קודם לכן, אמרה: "זה היום השלישי

1 הפלטפורמות הדיגיטליות העיקריות שקבוצה זו משתמשת בהן הן פייסבוק, טוויטר וטלגרם. במאמר זה עשינו שימוש במקורות פתוחים או קבוצתיים. מטעמי אתיקת מחקר לא הבאנו הפניות לפוסטים ספציפיים.

שמפציצים אותנו, ועכשיו גם מתחיל משהו כמו מלחמת אזרחים קצת. אגב, השכונה שלי הפכה לפעילה במיוחד, מכים עיתונאים... ובכל זאת אני מרגישה הרבה יותר בטוחה כאן מאשר ברוסיה של פוטיין".

עבור חלקם, התקופה האלימה הייתה נקודת תפנית שבעקבותיה פיתחו עמדה פוליטית לאומנית יותר. אחד המרואיינים, שהגיע ממוסקבה לבת ים כעשור קודם לכן, אמר לנו בריאיון: "צריך להשטיח את רצועת עזה ולעשות שם חוף רחצה". אבל עבור רובם, ובמיוחד עבור מי שהיו מעורבים פוליטית גם ברוסיה, הסוגיה המטרידה הייתה חוסר ההבנה שלהם את הסכסוך הישראלי-פלסטיני, שנתפס כמורכב ועורר חוסר נוחות מכיוון שהוא נראה בלתי פתיר. אחת ממארגני פעולות התמיכה בנבלני סיפרה שהסכסוך בישראל ערער את מצבה הנפשי:

התגובה האישית שלי היא הדחקה של המתרחש. אני לא יכולה להתקיים במדינה שמשתתפת במלחמה. עבורי האווירה הזאת היא אימה, לא מקובלת ובלתי אפשרית. בכל המצב הזה, הייתי רוצה לראות את עצמי עם אנשים שמקדמים קיום בשלום. אני מסרבת להילחם ולהיות אויבת של מישהו אחר. אז אני יכולה רק להתכנס אל תוך עצמי ולהסתתר במערה שלי.

ככלל, במאי 2021 רבים ממהגרים הטרניים מרוסיה ראו את הסיטואציה האלימה בישראל ככזאת שאינה נוגעת להם במיוחד, ואף חשו שהם סובלים ממנה שלא בצדק כי "הם לא עשו כלום" – זה עתה הגיעו לישראל ובעצמם נפגעו ממשטר דכאני. ליזה, שהגיעה לתל אביב ממוסקבה בינואר 2021, סיפרה שהיחס השלילי של ישראלים לפלסטינים מפליא אותה. לדבריה, היא מנסה לשכנע את זוגתה הישראלית, אם לארבעה בנים שכולם גויסו למילואים בגבול עזה, שגם הפלסטינים סובלים ולא צודק לייחל לאובדנם. לצד זאת סיפרה כי במרחב הטרנס-לאומי המקצועי שלה ברשתות החברתיות היא נתקלה בביטויי שנאה כלפיה כישראלית, והתחילה להרהר בחלקה שלה בהתרחשות הפוליטית האלימה:

מפחיד לחשוב שהעולם מתחלק ומחצית ממנו שונאת אותך. על מה בעצם? אני לא עשיתי כלום. אני ממיינת אשפה ביתית, משתתפת בעבודות ניקיון בניקוי חופים, תורמת דם... אנשים כותבים שהם רוצים שאמות ואין שום דיאלוג. אף פעם לא חוויתי שנאה כזאת. ואני לא עשיתי שום דבר בשביל זה, אני אדם טוב. אני שואלת מדוע אתם שונאים אותי והם עונים – על זה שאת רוצחת אנשים. אבל הרי אני לא רוצחת אף אחד! וזה יותר מפחיד מהפצצות...

כמו מהגרים רבים אחרים, ליזה אינה מחשיבה את עצמה חלק מהאלימות של ישראל. כמהגרים המוגדרים "עולים", ההגירה אינה נתפסת בעיניהם כחלק בלתי נפרד מהסכסוך ומהתהליך הפוליטי המתמשך, ובוודאי לא כחלק מתהליך קולוניאליסטי. מעניין שמי שרואים עצמם כמהגרים פוליטיים ממשטר אוטוריטרי אמנם הביעו מודעות למורכבותה של ישראל כחברה, אך הציגו – לפחות בשלב זה – תפיסה שבה המולדת החדשה שלהם היא ההפך המוחלט מזו שעזבו: זוהי מדינה חופשית, ליברלית ודמוקרטית. כך, המבט אל ישראל פנימה חסר, או שהוא מאופיין בעיוורון צבעים שמעצים את השוני בין ארץ המוצא למקום החדש.

את הראייה האזרחית-הפוליטית הסלקטיבית של העלייה של פוטין חושפת יאנה, שהייתה פעילה פוליטית עוד ברוסיה. בריאיון שערכנו איתה בסתיו 2022 היא ביקשה להסביר את העיוורון של "הליברלים הרוסים" החדשים בישראל, ש"אינם רואים את הברור מאליו" ואינם מזהים את האלימות והכיבוש ככאלה, למרות עמדותיהם והניסיון שלהם בהתנגדות אזרחית פוליטית ברוסיה. במופעי סטנדאפ ובבלוגים פוליטיים סאטיריים היא מותחת ביקורת בוטה על העיוורון של "הליברלים דוברי הרוסית" כלפי האלימות בישראל, המתפרש במונחים של פיצול תודעתי: "אנחנו אנשי האינטליגנציה, הליברלים המתורבתים [...], קוראים לכם, לנציגי הדמוקרטיה במזרח התיכון, לדפוק את הערבים האלה עד התינוק הטרוויסט האחרון ולהשתין על כל קבר פלסטיני".

המלחמה: שני כיבושים דרך עדשה אחת

הפלישה הרוסית לאוקראינה ב-24 בפברואר 2022, שלווה בנקיטת יד קשה גם כלפי החברה ברוסיה עצמה, ואחר כך סיפוח האזורים של דונצק ולוהנסק, חוללו מהפך פרשני בקרב דוברי הרוסית ופתחו מרחב פורה להשוואה לסכסוך הישראלי-פלסטיני. כבר באביב 2022 פרץ בישראל גל של אירועי טרור ואלימות הדדית ולאחריו מבצע שובר גלים. האלימות בהקשר של שני כיבושים בשתי חברות, או שתי "מולדות", יצרה חפיפה פנומנולוגית שבה עדשת ההשוואה מכוננת ומיושמת היטב במרחב הדיון דובר הרוסית בישראל ובעולם. בסתיו 2022 פרסם ישראלי דובר רוסית בחשבון הטוויטר שלו דימוי עם הכותרת "עבור החברים שלא מבינים איך מתקיימת ישראל כבר שנים רבות" (איור 2). הדימוי, שהפך מייד למם ויראלי, הציג את מפת ישראל והמדינות השכנות שהומרה להקשר של המלחמה באוקראינה: השטח הריבוני של ישראל סומן כאוקראינה, רצועת עזה כרפובליקה העממית

Для части друзей, кто не совсем понимает, как живёт уже многие годы Израиль.

איור 2. מם של מפת המזרח התיכון

של לוחנסק (שהכריזה על עצמאות מאוקראינה ב־2014), הגדה המערבית – כרפובליקה העממית של דונצק (שהכריזה גם היא על עצמאות), לבנון מסומנת כבלארוס, ומצרים, ירדן, סוריה, סעודיה ועיראק – כרוסיה הגדולה.

המם משקף עבודת תרגום שבה נרטיב הסבל האוקראיני מהכיבוש הרוסי מומר בייצוג של נרטיב ישראלי לאומי. אוקראינה משולה לישראל, המדינה הקטנה המוקפת אויב חזק שפולש לתוכה באמצעות אוכלוסיות מגויסות ועוינות. הטילים מרצועת עזה ופעולות הטרור בגדה המערבית מוצגים כפעילות השתלטות שמקבילה לפעילותן של הישויות הפוליטיות הפיקטיביות של לוחנסק ודונצק, הממונות על ידי רוסיה. המם מייצג ראייה פוליטית ישראלית, המזוהה עם אתוס לאומי קורבני ועם ארץ ישראל השלמה, דרך עדשת הכיבוש הרוסי באוקראינה. בתגובות למם התפתח דיון ורבים הגיבו שנכון יותר ליצור מפה הפוכה, כזאת שבה ישראל משולה לרוסיה ולא לאוקראינה. אולם הדבר החשוב לענייננו הוא שעצם ההשוואה כבר הפך לחלק בלתי נפרד מהמבט האזרחי הפוליטי, והוא עורר והוביל את השיח.

בתקופה זו כבר הגיעו לישראל פליטים וכן זכאי חוק השבות מאוקראינה ומרוסיה, המכונים בישראל "עלייה של לאטה דלעת" (רוזובסקי, 2023) בגלל התרבות המעמדית הצרכנית שלהם, ו"עלייה של מלחמה" בגלל האירועים הקשים שדחפו אותם להגר בבהלה. מפברואר 2022 עד היום הגיעו ארצה יותר מ־50,000 מהגרים ממדינות אלו. עבורם, הכיבוש הרוסי באוקראינה והתפנית במשטר ברוסיה הם חוויה מכוננת חובקת כול שדרכה הם קוראים את העולם הפוליטי שם וכאן.

ג'ניה הגיעה לישראל ממוסקבה לפני כמה שנים; היא בשנות הארבעים לחייה, ביולוגית ועובדת בהייטק. ביולי 2022 היא פרסמה שאלה בקבוצת פייסבוק של נציגי הגל האחרון של ההגירה הרוסית: "ישראלים שהגיעו מרוסיה, יש לי שאלה אליכם – האם המלחמה [באוקראינה] שינתה את תפיסתכם את הפלסטינים?". בתשובה, כביכול לעצמה, העלתה ג'ניה קלישאות של שיח פוליטי ישראלי ("אין דבר כזה עם פלסטיני", "תמיד חיו כאן יהודים", "ישראל תמיד שוחרת שלום ופתרון לסכסוך אבל הצד השני לא מקבל את הפתרונות המוצעים" וכדומה) והציגה אותן באופן שמחדד את הדמיון לשיח הפוליטי המיליטנטי כלפי אוקראינה: "אותו ביטול של סובייקטיביות של העם וזכותו להתקיים. אותו יחס של עליונות. ומעניין שיחד עם זה אנחנו סבורים שבצד של האוקראינים יש זכות מוסרית ברורה הן לסובייקטיביות והן לטריטוריה לאומית. לגבי הפלסטינים אנחנו לא חושבים שום דבר כזה. אולי מכיוון שבסכסוך הישראלי-ערבי אנחנו לוקחים צד פעיל וברוסי-אוקראיני בעצם כבר לא?".

בניגוד לג'ניה, שמציגה השוואה מופשטת של מצבים פוליטיים, דמיטרי כבר ממקד את הפרשנות ההשוואתית שלו בסוכנות, בניסיון ובתפקיד של המהגרים. גרגורי הגיע לישראל בשנות התשעים ולאחר 25 שנה היגר לארצות הברית, שם הוא ממשיך לעבוד כעיתונאי ולכתוב עבור התקשורת ישראלית ברוסית. בקיץ 2022 פרסם באחת מקבוצות הפייסבוק הייעודיות פנייה לישראלים דוברי הרוסית שהגיעו בגל האחרון:

הנה אני מסתכל על עלון שמפיץ הוועד של יהודה ושומרון בשפה הרוסית שאומר, "חברים יקרים, מי שמגיע לישראל מאוקראינה וממדינות ברית המועצות לשעבר!

אנחנו מוכנים לקבל אתכם ביישובי יהודה ושומרון. אנחנו עוזרים להתאקלם, להתמקם, למצוא אולפן ומוסד לימודים, עוזרים לפתור בעיות בירוקרטייות...” לא רע כשלעצמו, אך חסרה יצירתיות. הייתי מציע משהו כמו “מצילים את נפשכם מהכיבוש? אנחנו נעזור לכם להפוך לכובשים בעצמכם!”.

בשני המבעים האחרונים המחברים מציבים את המהגרים מרוסיה כצד פעיל, כסוכנים במרחב הפוליטי של קולוניאליזם וכיבוש, ולכן כחלק ממי שלוקחים בו חלק ואחראים על יישום הכוח ועל מימוש האלימות.

הבחירות: מיקוד העדשה והתמקמות במפה הפוליטית בישראל

מאוחר יותר באותה שנה, בסתיו 2022, נוספה לפרשנות המשווה בין הכיבוש הרוסי לכיבוש הישראלי גם עבודת פיענוח של מפת המפלגות לקראת הבחירות. כך נוצרה סמיכות בין ההגירה לישראל בתקופת המלחמה באוקראינה והקצנת המשטר הרוסי ובין הרצון להשתתף במשחק הדמוקרטי בישראל, לבחור בחירה מודעת ומתאימה לתפיסות אזרחיות ומעמדיות של קבוצת מהגרים. במרחב הדיגיטלי דובר הרוסית השתקף הדבר כמצב מבלבל ואף אבסורדי. הישראלים החדשים כתבו שהם הולכים לאיבוד בין השמות והמצעים של המפלגות השונות. בבחירות מרץ 2020 וגם בבחירות מאי 2022 יצרו המהגרים החדשים פורטל אלקטרוני בשם “**בחירה אובייקטיבית**”, שהציע לנתח עמדות ותפיסות של המפלגות השונות בתחומי הכלכלה, החברה, הסכסוך ואפילו לגליזציה של מריחואנה וחישוב את הבחירה במפלגה המתאימה ביותר למשתמש. נוסף על כך, המפלגות הבולטות – ובעיקר הליכוד וישראל ביתנו – ערכו תעמולת בחירות אינטנסיבית בקרב דוברי הרוסית. ההשוואה בין רוסיה לישראל כבר הוטמעה בתודעה האזרחית של דוברי הרוסית, והפעם היא האירה את הדמיון בדימוי המנהיג והיאחזותו בשלטון בכוח. באוקטובר 2022 פרסמה אנה, עיתונאית, פוסט ארוך המעודד תמיכה ביאיר לפיד באחת מקבוצות התמיכה של דוברי הרוסית בפייסבוק. נימוקיה של אנה נגד נתניהו נגעו לדמיון בינו ובין פוטין, ולפוסט צורפה תמונה של לחיצת היד בין שני הפוליטיקאים (תצלום 1).

כאשר המגיעים החדשים אומרים שהם לא מבינים מספיק בפוליטיקה הישראלית אני מבינה אותם [...], אבל הזמן עכשיו לא מאפשר לשבת בצד, אחרת כולנו נצטרך שוב לחשוב על הגירה נוספת למקום אחר [...]. אז תצביעו ובאופן כזה שלא תצטרכו לארוז את המזוודות אחר כך.

מה שמעניין במיוחד בקריאה של אנה הוא החיבור המידי שלה בין תחושת אי-נוחות וייאוש מהמצב האזרחי והתנגדות למשטר ובין הגירה. התסריט הקושר באופן הדוק בין הבעת התנגדות ובין גלות או הגליה פנימית של מתנגדי משטר מוכר מאוד למי שהיו אזרחי ברית המועצות ולאזרחי רוסיה. נוסף על כך, כריכתם יחד של ביטוי פוליטי נגד המשטר ושל הגירה היא חלק מדפוס הגירה גלובלי שניכר בשלושת העשורים האחרונים, שבו מעמד הביניים עוזב משטרים לא ליברליים (לפי התיאוריה של voice and exit ביישום על הגירה; Van Hear, 2014).

תצלום 1. שלט חוצות בתל אביב (צילום: רויטרס, מקור: ynet)

אולם עבור הרוסים החדשים בישראל, התסריט של יציאה (exit) כביטוי לאי-נוחות פוליטית – שהוא תרבותי ומעמדי ואפיינ את שכבת האינטליגנציה היהודית בברית המועצות – מתערער בהקשר של אתוס השיבה לבית היהודי בישראל, ולכן הוא זוכה לביקורת. כך למשל כתבה יאנה בבלוג שלה וטענה שחשוב לה להישאר בישראל ולהיאבק, ולא לחפש מייד את "הדרך אל ארץ נרניה":

אני גם מאוכזבת מתוצאות הבחירות של הדמוקרטיה שלנו. אבל מכעיס אותי הרעיון שצריך לנסוע לארץ נרניה ברגע שמשוה לא בסדר בממלכה. לפעמים באמת ה"לא בסדר" [מגיע ל]רמה של רוסיה וכאן אין תהיות [...]. אבל באשר לי, הבנתי לא מזמן שכל הנוודים הדיגיטליים ו"רלוקנטים" (relocants) למיניהם הם חרא מוסרי. אם לא נוח, אקפוץ החוצה [...]. לטעמי, לאדם ראוי אמורה להיות איזו תפיסה המינימלית של [מכאן בעברית] אין לי ארץ אחרת.

תוצאות הבחירות שבעקבותיהן קמה קואליציית הימין זכו לתגובות רגשיות בקרב המצביעים החדשים. הם חיברו בין זיכרונותיהם מהתהוות המשטר הרודני ברוסיה, שממנה היגרו, ובין הדינמיקה המתרחשת במשטר הישראלי, שבה הם מוצאים את עצמם צופים וגם משתתפים. חזרתו של נתניהו לכהונה נוספת מצטיירת כמקבילה להיאחזות של פוטין בשלטון, במיוחד בהיבט התאמתם של הסדרים משפטיים לטובת השליט, כפי שנעשה בשני המקרים.

המחאה: השוואה פעילה

בסך הכול נראה שהשוואה בין ההפיכה המשטרית והתפנית האפשרית אל דיקטטורה בישראל ובין מה שחזו כבר ברוסיה מביאה את המהגרים לנסח עמדה פוליטית ברורה יותר באשר לשדה הפוליטי בישראל, ולגבש תודעה אזרחית מעורבת ופעילה יותר שדורשת

השתתפות. כך למשל אמרה אמנית בשנות הארבעים לחייה, שהגיעה ארצה אחרי סיפוח קרים ודיכוי אלים של מחאות ברוסיה:

אני משתדלת לא לתת הערכות, פשוט להשוות עם מה שראיתי במדינה קצת יותר גדולה. [...] לפני 12 שנה יצאו במדינה 100,000 איש להפגנות. ההפגנות דוכאו כמפריעות לסדר הציבורי, לתנועה, על התנגדות לכוחות הביטחון – יש כאן דמיון. אנשים שהיו נגד ההפגנות טענו, אתם מוחים נגד הממשלה הנבחרת, לא מקבלים את בחירת העם – זה דמיון. אבל אני מקווה שההבדלים יעשו את העבודה בסוף. רק הייתי רוצה לדעת, מהם ההבדלים ומדוע שיעבדו?

איש הייטק בשנות השלושים לחייו, שחי שבע שנים בין ישראל לרוסיה, הגיב בנימה דומה:

עבורי זה כבר המבצע המיוחד השני בישראל – קודם ישראל הפציצה את עזה, ועכשיו רוסיה פלשה לאוקראינה. כל פעם האירועים נגעו בי באופן אישי. הייתי רוצה שישראלים יעשו עבודה רפלקטיבית לגבי יחסם לפלסטינים. ובמיוחד ישראלים דוברי רוסית. המתרחש באוקראינה יכול לעזור להבין מה קורה לפלסטינים בישראל, מדוע הם נלחמים כבר 74 שנה ומה מניע אותם. אני לא יודע אם ביבי ופוטין החליפו "מטודיז'קי" [ספרות הדרכה לפונקציונרים אידיאולוגים] בזמן שלחצו ידיים זה לזה כל השנים האלה, אבל יש הרבה מקבילות בפעולות של ישראל ורוסיה.

הנחקרים מתארים היאחזות ביכולת להביע בפומבי את דעתם ולקחת חלק בהתנגדות, ואינם מוכנים לשוב ולאבד את האפשרות להשתתף בחיים הפוליטיים. ואכן, ברגע הנוכחי של ההפיכה המשפטית והמחאות נגדה, העלייה של פוטין כבר לוקחים חלק פעיל. ילנה, עיתונאית בשנות השישים לחייה שהגיעה מסנט פטרבורג, פעילה בכתיבה נגד ההפיכה המשפטית בארץ ומשתתפת קבועה בהפגנות, קראה למהגרים שזה עתה הגיעו לתמוך חד־משמעת במחאה:

חבל שהחלפתם את המדינה כאשר אתם בורחים מדיקטטורה ומצאתם את עצמכם בישראל של שנת 2023. [...] עד עכשיו אף פעם לא התעוררנו עם תחושת חוסר אונים אל מול מה שעושה הממשלה החדשה יום יום. [...] אני יודעת, בינתיים אי־אפשר להשוות עם מה שהיה שם. אבל אנחנו בתהליך. אתכם אין צורך ללמד דמוקרטיה, מחאה וצדק. תמכו!

בפברואר 2023, כשנראה כי המשטרה החלה להפעיל אלימות כלפי המפגינים נגד ההפיכה המשפטית, עורר הדבר מייד ובעוצמה זיכרונות מהאלימות המשטרתית ברוסיה וכן בבלארוס, שבה דוכאה ההתנגדות העממית ביד קשה במיוחד. עיתונאית מבלארוס, שהתגוררה שנים במוסקבה והיגרה לישראל לאחר סיפוח קרים, כותבת בִּדְטְלִי (פורטל מדיה ליברלי ברוסית בישראל), ומעבר להשוואה הכללית שהיא עורכת בין המתרחש בישראל ובין הדיקטטורה של פוטין באופן כללי, היא מציינת גם את ניסיונה האישי מול האלימות השלטונית בבלארוס, הנתונה לשליטתו של הרודן אלכסנדר לוקשנקו מאז 1994:

ההפגנות בתל אביב ממומנות מחו"ל, אומר בנימין נתניהו. אמריקאים משלמים, הם מעוניינים לעורר מלחמת אזרחים בישראל, טוען הידיד שאני מכירה שנים. השתתפת בהפגנה? תודי, כמה שילמו לך? ואני שוב משחזרת בזיכרוני ומוצאת את עצמי על הרצפה המטונפת של הזינזנה (автозак) בבלארוס של 2006. רעש באוזניים, בפה הטעם המלווח של הדם. "כמה שילמו לך, זונה? כולכם מכרתם את הנשמה שלכם למערב!" אומר לי איש ימ"מ (спецназовец) ובתנועה כמעט עייפה ובחצי כוח מכה אותי בפנים. [...] כשאני מקשיבה לדברי נתניהו ושותפיו, אני מרגישה כל הזמן את טעם הדם מלפני 17 שנה [...].

בהתבטאויות רבות מודגשת ההתנסות האישית בפעולות מחאה והתנגדות, וזו משמשת עוגן להשוואה. גרגורי, במאי קולנוע דוקומנטרי שהגיע לישראל עם העלייה של פוטין, פרסם בפייסבוק טקסט פתוח לכול ובו דימה את חוויית ההפגנות בתל אביב לחווייתו במוסקבה אחרי סיפוח קרים ורצח האופוזיציונר בוריס נמצוב:

לפני שבוע, מכיכר הבימה ועד מוזיאון תל אביב, עבר מצעד דומה לזה שבו השתתפתי כשחציתי את גשר טרויצקי אחרי הרצח של בוריס נמצוב. [...] ריכוז כזה של אינטליגנציה ישראלית כמו בהתקהלות הזאת לא ראיתי אף פעם בשום מקום. היה נראה לנו שמסביב רק פרופסורים. [...] הלכנו וראינו שרבים מהם עצובים. אבל לנו היה עצוב במיוחד. אנחנו היינו גם במחאות ברוסיה. גם שם היו פרופסורה והמעמד הבינוני. [...] חוץ מזה, בינתיים לצאת להפגין זו פעולה בטוחה לגמרי, בונה, ולכל הפחות מעניינת מאוד בשביל הבנת החברה שבה אתה חי.

דרך השתתפות בהפגנות ועבודה השוואתית גרגורי מפענח את המצב הישראלי ומתמקם בשכבה מעמדית שהוא מזהה כקרובה לתודעה האזרחית-פוליטית שלו – מעמד בינוני משכיל אשר מבחינתו יעמוד נגד הדיקטטורה בכול מקום. הוא אינו מערער על מקומו, מקומו של השייך שחזר הביתה; הוא רק אומר שהוא יודע כבר מה יהיה בהמשך. התבוננות ברגע הנוכחי, בהשוואה בין חוויות אזרחיות של מהגרים רוסים מקבוצה זו, מעלה שאלות גם לגבי האופן התמקמותם והשתתפותם במרחב הפוליטי הישראלי. נראה שמי שתומכים בנרטיב לאומי בדרך כלל דוחים את עצם האפשרות של הקבלה בין רוסיה לישראל, או שרואים דרכה רק שוני בין השניים. מי שמצטרפים כעת לחלק הליברלי של החברה בישראל מאמצים לרוב את ההשוואה בין טרנספורמציה פוליטית שם וכאן ואת ההשוואה של חיים בתוכה.

דיון

מהגרים או זרים תמיד "חיים בהשוואה". על כך כתבו כבר גיאורג זימל (Simmel, 1950) ואלפרד שוץ (Schuetz, 1944) כשהמשיגו את העמדה והחוויה של הזר, המפענח את החברה והתרבות שמולו באמצעות המובן מאליו התרבותי של המקום שממנו הגיע. הזר מעדכן בהדרגה את מיקומו ואת העדשה התרבותית שלו, ומאמץ את אלה החדשות – אצל זימל מתוך העמדה המבנית, ואצל שוץ מתוך החוויה הפנומנולוגית. אנו מבקשות לחשוב

על המהלך האוניברסלי הזה בהקשר של השתנות והתהוות תודעה אזרחית וחוויה פוליטית במהלך ההגירה. אולם ה"זר" לעולם אינו אוניברסלי, וגם אינו נטול מיקום חברתי ומעמדי. במאמר זה ביקשנו להראות את החשיבות הרבה של המיקום החברתי ושל עצם תהליך ההתמקמות בשדה החברתי החדש, ולטעון כי הם קריטיים להתעצבותו של "שדה הראייה" הפוליטי האזרחי בעת ההגירה. ההתמקמות הזאת מערבת את האתוס והמצב המבני של "השיבה הביתה" לישראל ואת הפעולה של תרגום המיצוב המעמדי במעבר של הגירה. דמיטרי שומסקי (2001, 2005), בפרשנותו לשיח של אנשי האינטליגנציה הדוברת רוסית של שנות התשעים, הראה כיצד השתמשו אלה בתפיסתם לגבי ההיררכיה האתנו-לאומית שהייתה קיימת בברית המועצות ויישמו אותה במרחב האזרחי החדש בישראל. הוא הסביר מדוע יהודים רוסים משכילים נוטים לעמדות ימניות ואוריינטליסטיות בישראל – בקצרה, מפני שממצב שבו היו מיעוט לאומי הם הפכו להיות חלק מהרוב. שומסקי הראה כיצד בתור השבים הביתה, המצטרפים לקולקטיב הלאומי היהודי-ישראלי, הביאו איתם המהגרים מברית המועצות את ההיררכיה בין אזרחים סוג א לאזרחים סוג ב ויישמו אותה בישראל. כלומר, תפיסתם הפוליטית לא השתנתה; השתנה רק מיקומם במבנה ההיררכי האתנו-לאומי.

הדינמיקה המצטיירת בקרב המהגרים החדשים מרוסיה של פוטין דומה אך ייחודית. גם הם מאמצים ללא עוררין את אתוס השיבה הביתה ואת זכותם להפוך לחלק מהקולקטיב האזרחי בישראל, ובהתמקמותם הם מיישמים את התודעה הפוליטית האזרחית המעמדית שהביאו מרוסיה. יתר על כן, העמדה הפוליטית האזרחית הזאת מסייעת גם להגיע אותם לעזוב את חיי הנוחות והרווחה ברוסיה ולהגיע לישראל. אולם זוהי תודעה שונה מזו של האינטליגנציה של שנות התשעים: היא קשורה באופן הדוק למקומם החברתי כמעמד ביניים, לאתוס המקצועי שלהם כבעלי מקצועות חופשיים ואקדמאיים גלובליים, כאנשים בעלי זהות ופרקטיקות על-לאומיות, וכנתונים יחד עם שאר מעמד הביניים הרוסי ביחסים מתוחים עם השלטון (Gudkov & Zorkaya, 2013; Krastev, 2011).

מחקר בינלאומי עכשווי על אזרחות חוצת גבולות כחן כיצד הניסיון של מהגרים ממעמד ביניים שמתמקמים במשטר דמוקרטי משפיע בדיעבד על תפיסתם הביקורתית ביחס לתרבות הפוליטית במדינת המוצא (Schiller, 2016). במקרה שהצגנו, המצב דומה וגם הפוך: גם הפליטים מהדיקטטורה הרוסית הופכים לתפוצה ביקורתית, אך בה בעת חוויית החיים והמאבק בדיקטטורה הרוסית מעצבת תפיסה אזרחית ועדשה פוליטית לבחינת החברה החדשה בישראל, שבה חל מהפך המכרסם בדמוקרטיה. בשני המקרים, תרגום התודעה פוליטית אינו אוטומטי אלא מתווך דרך התמקמות בשדה של תפיסות ופעולות פוליטיות מעמדיות במקום החדש.

פייר בורדייה (Bourdieu, 1990) מלמד שמיקום בשדה החברתי והמקצועי והביטוס תרבותי יוצרים שדה ראייה, לא רק תרבותי אלא גם אזרחי ופוליטי. ההגירה לישראל מערפלת תחילה את העדשה, אך בתוך זמן קצר מחדדת אותה והופכת אותה לשימושית יותר במקום החדש, שכן המהגרים החדשים מתמקמים בתוך ההתנגדות הפוליטית בישראל, אשר גם לה יש צביון מעמדי מובהק. נוסף על כך, ההתרחשות הדרמטית ביותר במולדת הרוסית – המלחמה באוקראינה והטרנספורמציה של המשטר מאוטוריטרי לטוטליטרי רודני – הייתה לגורם קריטי שהפך את המשקל בפרשנות ההשוואתית בין

"משטר הדיקטטורה" שהמהגרים ברחו ממנו ובין "המדינה החופשית" שאליה הגיעו; ההשוואה החלה להראות את הדמיון בין השניים. כמו כל השוואה בין מצבים פוליטיים, גם ההשוואה בין התהליכים הפוליטיים, החברתיים והתרבותיים בשתי החברות האלה זוכה לשימושים שונים, לעיתים מניפולטיביים, ולעיתים קרובות להעברת מסר פוליטי. עבורנו במחקר זה, הקבלות אלו אינן נותרות בגדר השוואות מופשטות של אנשי מדע המדינה או של פוליטיקאים; הן משקפות פרשנות אחרת ופוליטית יומיומית של המהגרים החדשים מרוסיה לישראל. בענינו, החוויה וזווית הפרשנות שלהם רלוונטיות כפליים להבנת המשבר המשטרי בישראל: השוואות בין ביבי לפוטין ובין כיבוש עזה לכיבוש אוקראינה מספקות תובנות על המתרחש בישראל מזווית הראייה של הזר שמפענח את המרחב החדש וגם עיוור לו. מתוך כך הן משקפות רגע שבו מתרחשת גם התודעות של ישראלים רבים לעצמם.

מקורות

- רוזובסקי, ליוזה. (2023, 3 בינואר). 2022 הפכה את הלאטה דלעת לסמל, את נובי-גוד לפייק, ואת הזיכרון לקרינג'. הארץ.
- שומסקי, דימיטרי. (2001). אתניות ואזרחות בתפיסת הישראלים הרוסים. תיאוריה וביקורת, 19, 17-40.
- שומסקי, דימיטרי. (2005). אוריינטליזם ואיסלאמופוביה בקרב האינטליגנציה דוברת הרוסית בישראל. תיאוריה וביקורת, 26, 89-117.
- Bourdieu, Pierre. (1990). *The logic of practice* (trans. Richard Nice). Stanford University Press.
- Gudkov, Lev, & Natalya Zorkaya. (2013). Sterelizatsiya socialnoj differenciacii: Rossijskij srednij klass I emigracia [Sterilization of social differentiation: Russian "middle class" and the emigration]. *Mir Rossii: Sociology, Ethnology*, 2, 23-49.
- Krastev, Ivan. (2011). Paradoxes of the new authoritarianism. *Journal of Democracy*, 22(2), 5-16.
- Lerner, Julia, & Varvara Preter. (2023). *Class rivalry in ethno-national migration: Soviet Intelligentsia vs. Russian middle class in Israel* [Manuscript submitted for publication]. Department of Sociology and Anthropology, Ben-Gurion University of the Negev.
- Mareeva, Svetlana, & Cameron Ross. (2020). The political values of the state and private sectors of the russian middle class. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*, 28(4), 565-593.
- Schiller, Nina Glick. (2016). Transborder citizenship: An outcome of legal pluralism within transnational social fields. In Franz von Benda-Beckmann, Keebet von-Benda-Beckmann, & Anne Griffiths (Eds.), *Mobile people, mobile law* (pp. 27-50). Routledge.

- Schuetz, Alfred. (1944). The stranger: An essay in social psychology. *American Journal of Sociology*, 49(6), 499–507.
- Simmel, Georg. (1950). *The stranger*. In Kurt H. Wolf (Ed.), *The Sociology of Georg Simmel* (pp. 402–408). Free Press.
- Van Hear, Nicholas. (2014). Reconsidering migration and class. *International Migration Review*, 48(1), 100–121.